

Závěrem

Najde se pro sociální stát použití?

Někdy v minulosti nebyla Evropa tak bohatá, jako je dnes. Její ekonomika je mnohem efektivnější a její věda a technika jsou výrazně rozvinutější, než byly kdykoliv dříve. Oproti době, kdy T. H. Marshall psal o sociálních právech jako o novém typu vlastnictví občanů vyspělých zemí, vzrostl hrubý domácí produkt zemí OECD přibližně na dvojnásobek. Přesto se v bohaté Evropě, právě tak jako v dalších rozvinutých zemích, dnes nedostává peněz na školství, zdravotnictví, chybějí dokonce už i pro boj s chudobou. V sérii sociálních reforem jsou občané svých sociálních práv krok za krokem zbavováni. Tvrdí se jim, že teprve s dalším ekonomickým růstem mohou i oni čekat vzrůst životní úrovně. Zvláštní tvrzení v Německu či Francii, tedy v zemích, které vyšší životní úroveň už zažily.

Nástup globalizace je jen umocněním a celosvětovým rozšířením základního imperativu tržní ekonomiky, jenž spočívá v maximalizaci soukromého zisku z investovaného kapitálu. Jak konstatuje Pierre Bourdieu (2001), pány ekonomiky už dávno nejsou (pokud jimi kdy vůbec byli) špičkoví manažeři podniků a firem. Ti jsou podřízeni imperativu maximalizace zisku právě tak jako všichni ostatní a jsou najímáni i propouštěni v rytmu změn burzovní hodnoty firemních akcií. Pány ekonomiky nejsou ani vlastníci, i když se jim to snaží vsugerovat mýty o „demokracii akcionářů“. Skutečnými pány světové ekonomiky jsou správci mamutích penzijních fondů, silných pojišťoven a dalších finančních kolosů. Ti mají moc nad životem a smrtí ostatních firem a dnes už i nad celými státy. Snaží se vyždímat z investovaného kapitálu dvanáct, patnáct, ba i osmnáct procent. Nemohou jinak, také oni jsou koneckonců jen nástroji nutkové tendence kapitálu, této zcela neosobní a anonymní síly, jež ovládá lidské osudy, po svém maximálním sebezhdnocení, po dalším nárůstu svého růstu.

Další osudy sociálního státu závisejí na tom, nakolik (a zda vůbec) bude tato instituce použitelná pro maximalizaci profitu. Situace je dramatická proto, že otázka použitelnosti sociálního státu se s nástupem globalizace vyhroutil právě v době, kdy demografický vývoj, oslabení rodiny, expanze nízko placených pracovních příležitostí v oblasti služeb a další vnitřní faktory výrazně zvyšují poptávku po krytí nových sociálních rizik. Střet těchto dvou tendencí vytvořil z otázky budoucnosti sociálního státu hlavní politický problém naší doby.

Od tohoto základního protikladu se odvíjejí všechny dílčí spory. Právě v době, kdy kapitál potřebuje ke svému lepšímu zhodnocení ustoupit od

plnohodnotných pracovních kontraktů, roste jejich význam pro financování nových sociálních rizik. Kapitál zvyšuje svůj tlak na to, aby náklady na reprodukci pracovní síly byly přeneseny přímo na zaměstnance. Tomu odpovídají dva kroky strategie takzvané modernizace sociálního státu: snížit objem sociálních nároků a přenést jejich financování na samotné klienty. Lidé jsou tak postupně zbavováni sociálních práv, která jim dosud zaručovala, že náklady na reprodukci své pracovní síly neponesou úplně sami. Důsledkem takto pojeté „modernizace“ může být jen další posílení asymetrie ve vztahu kapitálu a práce. Pozice pracovní síly ve vyjednávání o podmínkách svého použití je výrazně oslabena. Tento proces je paradoxně doprovázen neoliberalní rétorikou, která zdůrazňuje rovnost všech zúčastněných při uzavírání kontraktů.

Celá takzvaná modernizace sociálního státu tedy není žádným autonomním procesem, který by probíhal s přírodní nutností. Je vynucena především diktátem globalizovaného trhu a není nikterak náhodné, že jedním ze zcela nejužívanějších termínů programu třetí cesty je slovo „přizpůsobit se“. Program třetí cesty není jakousi promyšlenou vizí dobré společnosti, nýbrž čistě defenzivní strategií. Instituce sociálního státu v ní zcela zásadním způsobem mění své určení a jeho dosavadní ambivalentnost se vytrácí. Sociální stát už nepůsobí jako relativně neutrální prostředí pro vyjednávání kompromisů mezi zaměstnanci a zaměstnavateli, či obecně mezi kapitálem a prací. Stává se jen nástrojem pro podřízení prvního z obou aktérů tomu druhému, bohatšímu a vlivnějšímu.

Někteří politici i badatelé se domnívají, že velcí investoři budou i nadále v procesu globalizace sociální stát potřebovat, a proto mu zatím zánik nehrozí. Tím ovšem jen potvrzují, do jak podřízeného postavení se sociální stát a sociální politika dostaly vzhledem k narůstajícím tlakům ekonomiky. Potvrzují tím, že sám o sobě, tedy jako nezávislá síla a ztělesnění určitých civilizačních mimoekonomických hodnot, nemá už sociální stát své oprávnění. Naopak, sociálně obecně začalo být považováno spíše za problematický faktor, který oslabuje produktivitu, hospodářskou sílu a exportní schopnosti země.

Ve světle tohoto vývoje postupující diskreditace sociálního a jeho ekonomizace zní jako naivní utopie ujišťování Anthony Giddense: „Vláda by měla usilovat o vytvoření makroekonomické stability, měla by podporovat investice do vzdělání a infrastruktury, zadržovat šíření nerovnosti a garantovat příležitosti pro individuální seberealizaci. Jádrem tohoto programu je silný systém sociálního zajištění, nikoliv jen minimální záchranná síť“ (Giddens 2000: 164).

Probíhající ekonomizace sociálního a tomu odpovídající proměny funkcí sociálního státu v jádru zpochybňují „raison d’être“ sociální demokracie. Tento politický směr se historicky profiloval jako klíčový aktér, jenž udržuje rovnováhu mezi sektorem ekonomiky a sektorem sociálním. Tato rovnováha je

dnes bytostně namalována. Jeho cílem je vytvořit podmínky, které umožní
muto vývoji pouze aktivně je. **Chybějící text je na konci** ...v rámci
podle nichž měl sociální stát ...socio
spívala potřebám udržení sociální integrity a koheze společnosti. Sociální de-
mokracie asistuje proměně sociálního státu v pouhý trpěný přivažek tradiční
sil, jehož úkolem je (v rámci svých zhoršujících se finančních možností) dodatečně
zmírňovat negativní sociální dopady úsilí o globální konkurenceschop-
nost. Sociální demokracie má přitom problém ukázat, co vlastně chce (kromě
svých politických postů) ještě udržovat. Síly ekonomiky ji totiž již k ničemu
nepotřebují a sociální pomoci nedokáže. Sociální demokracie neví, co přesvěd-
čivého postavit na obranu sociálně znevýhodněných, zatímco vrstvy favori-
zované se obejdou docela dobře i bez ní. Její manévrovací prostor se proto
soustřeďuje do oblasti středních vrstev.

Právě zde se ovšem nalézá neuralgický bod celého vývoje, protože oba pro-
tikladné tlaky (potřeba maximalizace zhodnocování kapitálu a sociální po-
třebnost narůstajícího počtu klientů sociálního státu) se protínají právě na
úrovni středních vrstev. Tyto vrstvy se stávají posledním sponzorem sociál-
ního státu, a to právě v době, kdy se od nich požaduje, aby převzaly maxi-
mum tržních nejistot samy na sebe. O přízeň těchto vrstev se sociální de-
mokracie uchází, aniž by jim mohla pomoci snížit nejistotu jejich vlastního
postavení a aniž by byla schopna přizvat ke sponzorování sociálního státu
velké firmy a nejvyšší příjmové kategorie.

Ve snaze tento rozpor alespoň částečně otupit přijala sociální demokra-
cie za své neoliberální heslo „zeštíhlování“ sociálního státu. Problémem je, že
nikdo vlastně neví, do jakého bodu má být sociální stát vlastně „zeštíhlen“,
má-li ideálně vyhovovat potřebám maximalizace zisku. Je pravděpodobné, že
čím více bude zeštíhlován, tím více se budou jeho zbytky jevit jako přílišný
luxus. Dnešní takzvaně vyspělé země by v tom případě čekal osud ne nepo-
dobný tomu, čím procházejí v době globalizace země rozvojové.

Pro rozvojové země znamenal proces modernizace rozbití původní sociální
(tedy v zásadě kmenové) struktury a příslib, že na jejím místě bude státem
vybudován veřejný sektor, který převezme péči o chudé, nemocné a staré, za-
bezpečí socializaci nového pokolení a vzdělávání všech. To vše pochopitelně
na mnohem vyšší úrovni, než jakou byly schopny nabídnout tradiční kme-
nové struktury.

Do toho však přichází proces globalizace světové ekonomiky a rozvojové
země jsou nuceny zvyšovat svoji konkurenceschopnost tím, že se orientují
na intenzivní vývoz omezeného množství komodit, při jejichž produkci mají
uplatňovat své „komparativní výhody“. Země orientované na export stejných
komodit si ve vzájemné konkurenci na světovém trhu srážejí ceny, což je nutí

vyvážet stále více. Navíc vše, co přestaly v důsledku specializace pěstovat (včetně potravin), musejí začít dovážet. Jejich specializaci na pěstování monokultur, na těžbu nerostů nebo tropického dřeva podporuje Světová banka, Mezinárodní měnový fond a podobné organizace vysoce úročenými půjčkami. Podmínkou pro udělení těchto půjček zpravidla bývá provedení takzvaného „programu strukturálního přizpůsobení“.

Tyto programy ordinované nadnárodními finančními institucemi se vcelku přesně shodují s požadavky na „modernizaci“ sociálního státu, tak jak je známe ze zemí vyspělých a ze zemí postkomunistických. Jejich základem je orientace ekonomiky na export a doprovodné snížení domácí veřejné spotřeby, které má uvolnit finance pro splácení dluhů. Jejich součástí je devalvace měny, která snižuje kupní sílu obyvatelstva, dále omezení veřejných výdajů na zdravotnictví a školství, stejně tak jako omezení sociálního zajištění.

Existují zde silné analogie. Organicky vzniklé kmenové struktury, jež fungovaly jako jakési zárodečné zajištění v zemích třetího světa, byly rozbity ve jménu stejné modernizace, kvůli které jsou omezovány funkce sekundárního, uměle vybudovaného systému sociálního zajištění, jež si rozvinuté země pořídily v podobě sociálního státu. Programy strukturální adaptace neumožňují rozvojovým zemím vybudovat účinný státní systém sociálního zajištění. Obdobu těchto programů pro země vyspělé rozkládá zbytky sociálního státu tam, kde v minulosti vznikl (západní Evropa), a podvazuje jeho rozvoj tam, kde se dříve rozvinuly jiné systémy zajištění (tzv. postkomunistické země).

Rozvojové země tak představují jakousi předzvěst budoucího vývoje v zemích vyspělých, protože vývoj k sociálnímu státu bylo u nich nejnanejše zastavit. Obyvatelstvo rozvojových zemí bylo zbaveno dřívějších (jakkoli nedokonalých) systémů sociálního zajištění pod příslibem, že po vzrůstu konkurenceschopnosti země bude možno ustavit systémy mnohem výkonnější a modernější. Úsilí o konkurenceschopnost u nich však vede jen ke stále většímu zadlužování a k neschopnosti platit třeba jen úroky z udělených půjček. To vynucuje další zostření programů strukturální adaptace, tedy další krácení výdajů na vzdělávání, zdravotnictví a sociální zajištění. Obyvatelstvo na to reaguje rozvojem alternativních způsobů zabezpečení, jež se pohybují na samé hranici legálnosti. Dodatečné zdroje si opatřují v rámci šedé ekonomiky: rozrůstá se síť organizovaného zločinu. Nelegální transakce se rozvíjejí zpravidla na bázi široce rozvětveného příbuzenství a zbytků klanových struktur. Na vyšších úrovních je tento systém zajištění doprovázen rozsáhlou korupcí na všech stupních státní správy. Náznaky demokratického vývoje v těchto zemích jsou v důsledku toho všeho silně ohroženy.

Ve vyspělých zemích se v současné době rozhoduje o tom, nakolik použitelný je sociální stát z hlediska potřeb maximalizace zisku. Pokud bude ozna-

čten za nevyhovující a zredukován jakožto výraz přílišného sociálního luxusu, bude těžké vyhnout se důsledkům, jež známe ze zemí třetího světa, které v tomto ohledu pokročily ve vývoji ze všech nejdále.

Chybějící text ze str. 149:

dnes bytostně narušena v neprospěch sociální a sociální demokracie se tomuto vývoji pouze aktivně „přizpůsobuje“. Rezignuje na své původní ideály, podle nichž měl sociální stát korigovat ekonomickou racionalitu tak, aby přispívala potřebám udržení sociální integrity a koheze společnosti. Sociální demokracie asistuje...